

КОРОНАВИРУС (КОВИД-19): ВЪЗДЕЙСТВИЕТО И РОЛЯТА НА МЕДИИТЕ ПО ВРЕМЕ НА ПАНДЕМИЯТА

Рангел Рангелов, Георги Петрунов

Катедра „Икономическа социология“,
Университет за национално и световно стопанство

CORONAVIRUS (COVID-19): THE IMPACT AND ROLE OF THE MEDIA DURING THE PANDEMIC

Rangel Rangelov, Georgi Petrunov

Department of Economic Sociology, University of National and World Economy

РЕЗЮМЕ

България е водеща в света както по брой починали от КОВИД-19 на глава от населението, така и в класацията за най-малко ваксинирани граждани. Според изследвания за 2021 и 2022 г. сред всички европейски нации българската е с един от най-ниските проценти по медийна и здравна грамотност. Отказът пандемията да се възприеме насериозно, неспазването на мерките и нежеланието за ваксинация бяха в голяма степен обусловени и от неадекватната стратегия за информиране на населението относно вируса, характеризираща се с пирамидален модел, на чийто връх стоеше Националният оперативен щаб. Едностранчивостта и ограничеността на информацията, предавана от него, в съчетание със заложеното в българската народопсихология недоверие към властта и институциите бяха сериозен фактор за злощастната гореспомената равностметка. А инфодемията, която заля българския и другите народи с огромно количество информация, дезинформация и фалшиви новини, вместо да образова и мобилизира българите в спазване на мерките, ги разедини, популяризирайки силно маргинализирани позиции и личности, проповядващи неоснователни и несъдържателни конспиративни теории. Традиционните масмедийни канали и социалните медии в България всяваха смут, не отдаваха дължимото внимание на научните факти и вместо да разгледат информацията в нейната плуралистичност съвестно, те придаваха еднакво значение както на проверените данни, така и на неверните твърдения. Целта на труда е, използвайки изследователски методи като преглед на литература и конкретни случаи, да се открият слабостите и грешките на българските медии и чрез сравнителен анализ с полезни практики

ABSTRACT

Bulgaria leads the world in terms of the number of deaths from COVID-19 per capita and ranks among the least vaccinated nations. Research conducted in 2021 and 2022 reveals that Bulgaria has one of the lowest percentages of media and health literacy among European countries. The inadequate strategy to inform the population about the virus, characterized by a pyramidal model with the National Operational Headquarters at the top, contributed significantly to the refusal to take the pandemic seriously, non-compliance with measures, and vaccine hesitancy. The limited information disseminated by the authorities, coupled with the inherent mistrust towards them and institutional skepticism deeply embedded in Bulgarian folk psychology, played a significant role in the unfortunate outcomes mentioned above. The infodemic further exacerbated divisions within the population, amplifying marginalized positions and baseless conspiracy theories.

Both traditional mass media channels and social media contributed to the confusion, failing to prioritize scientific facts and instead giving equal importance to verified data and false claims. In this study, we aim to identify the weaknesses of the Bulgarian media by employing research methods such as literature review and analysis of specific cases. By drawing upon effective practices from other countries through comparative analysis, we intend to propose suitable solutions tailored to the Bulgarian reality. Implementing voluntary reforms in the media sector and improving media and health literacy among the population are undoubtedly crucial steps towards addressing these challenges.

Keywords: media, infodemic, COVID-19, psychology, education

ки от други държави да се открият подходящи за българската реалност решения. Такива несъмнено са въвеждането на доброволни реформи в медиите и повишаването на медийната и здравната грамотност на населението.

Ключови думи: *медии, инфодемия, КОВИД-19, народопсихология, образование*

УВОД

Появата и разпространението на КОВИД-19 създаде глобална здравна криза, която оказва дълбоко въздействие върху живота на всички. Скоростта на заразяване по въздушно-капков и контактен път доведе до изключително сериозни мерки за безопасност. Въвеждането им целеше ограничаване на разпространението на вируса, но същевременно застраши и ограничи правото ни на свободно придвижване. Локдаунът доведе до драстични промени в социокултурен план. Той промени всекидневното на хората по света и до голяма степен наложи навлизането на технологичното посредничество на основните дейности. Редица работодатели у нас и по света се видяха принудени да създадат специален режим за работа у дома. Същото сториха и учебните заведения. Социални мрежи, платформи за видеоконференции и управление, официални и неофициални уебсайтове, свързани с пандемията, се използваха всекидневно от хора от цял свят. Светът навлезе изключително много в онлайн пространствата. Индивидуалният живот и функционирането на групи, общности, организации и институции се промениха. С всяка следваща седмица и месец от кризата се трупаха индивидуалните, социалните, политическите, икономическите и най-вече епидемичните ефекти. Изискването за социално и физическо дистанциране направи мнозина зависими от електронните услуги и редовните доставки на провизии и медикаменти. Традиционните и социалните медии изиграха ключова роля не само в информирането за новата реалност, но и до голяма степен в нейното конструиране. Масмедите имаха основната отговорност да разпространят животоспасяващи препоръки и в този смисъл всички бяхме зависими от тях (1). Именно ролята на масмедийните канали и на социалните мрежи в контекста на пандемията от КОВИД-19 е обектът на това изследване.

Масмедите отдавна са признати за мощни сили и неслучайно ги наричаме четвъртата

власт. Тяхното влияние е напълно съпоставимо с това на изпълнителната, съдебната и законодателната власт в която и да е страна. Те влияят на начина, по който гледаме на света и на другите, а не рядко и изцяло го оформят. Същата функция от известно време изпълняват и социалните медии (2), поради което ги разглеждам на равна нога с традиционните. Дали те успяха да обединят българските граждани по време на кризата и да гарантират по най-добрия начин здравето им? Социалните мрежи предоставиха ли възможност за утеха на потребителите, или имаме основание да ги смятаме за източник на дезинформация, (де)хуманизация и дискриминация? Съумяхме ли да използваме гъвкавостта и повсеместното разпространение на медийните технологии, за да осигурим придържането на обществеността към мерките за безопасност, предложени от глобалните здравни организации за борба с разпространението на КОВИД-19? Различните медийни индустрии и канали за масова комуникация успяха ли да насърчат засилването на положителните нагласи към превантивните мерки? Каква е причината за катастрофално ниския процент ваксинирали се в нашата страна, а и в други? Защо България е на едно от челните места в списъка с най-много смъртни случаи на глава от населението, причинени от КОВИД-19? И можеше ли да се подходи другояче, когато медиите запознаваха населението с мерките и ваксините? Това са някои от конкретните въпроси, на които това проучване цели да даде отговор.

От появата си през декември 2019 г. коронавирусът дълбоко вдъхнови социалния, политическия и медийния дискурс по целия свят. Въпреки това много мистерии около него са останали неразгадани до днес. В много отношения нивото на разпространение на информация, теориите на конспирацията, фалшивите новини, дезинформацията, погрешната информация и пропагандата, отнасящи се до пандемията, се комбинираха и надделяха над съветите на експертите и над основаната на доказателства информация за

коронавируса (3). Нарастването на дезинформацията и погрешната информация, причинено от прекъсването на глобалната здравна комуникация относно коронавируса, също доведе до двупосочна форма на пандемии - едната на информационната епидемия, а другата на основния вирус. Чиди Амута, журналист, твърди, че постоянният приток на новини за смъртни случаи, заплахи и несигурността около КОВИД-19 тайно създават благоприятна почва за сътресения и епидемия от песимизъм (4). А освен психологически стрес невярната информация може да доведе и до реални, физически вреди.

Примери за опасни последици от неверни твърдения, са съветите, че *„пиенето на белина или чист алкохол може да лекува инфекции от коронавируса“* - точно обратното, пиенето на алкохол или чист алкохол е много опасно. Белгийският център по токсикология е регистрирал увеличение с 15% на броя на инцидентите, свързани с белина, вследствие на тази грешна информация (5). А пък твърденията, че *„вирусът се разпространява чрез 5G мрежите“*, въпреки своята очевидна неоснователност и научна необоснованост, доведоха до нападения срещу антени. Най-опасни може би бяха конспиративните теории, гласящи, че коронавирусът е *„инфекция, създадена от световния елит с цел намаляване на нарастването на населението“*. Тези концепции са неправдоподобни и вредят на отношението гражданин-държава в частен план и на динамиката индивид-глобално общество в по-общ. Научните данни са ясни - вирусът е от семейство вируси с животински произход, което включва други вируси, като например тези, предизвикващи ТОРС (SARS) и БИРС (MERS).

Особено опасно за обществото е, когато погрешна и непроверена информация е изказана от широко известни личности. А когато тези личности са облечени в авторитетната мантия на президент на САЩ, последиците могат да бъдат катастрофални. Тръмп публично препоръча научно необосновани лечения на КОВИД-19 като излагане на слънчева светлина, инжектиране на дезинфектант и хидроксихлорохин (лекарство, което лекува малария). След предложението на Тръмп за самоинжектиране на домакински дезинфектант за унищожаване на вируса на КОВИД-19 обажданията до Центъра за контрол на отравянията в Кентъки нараснаха от средно 150 на ден до 1000. Същото събитие се случи и в различни щати в страната (6).

МАТЕРИАЛ И ИЗСЛЕДОВАТЕЛСКИ МЕТОДИ

Призмата, през която ще протече логиката на това изложение, е изцяло обусловена от двугодишната ми практика в КОВИД-19 отделение, от преките ми наблюдения върху пациентите там и върху ефективността на съответните терапии, мерки и ваксини, както и от наблюденията ми върху пациенти извън отделението, които съм лекувал в качеството си на консултант. Следните изследователски методи ще способстват за постигането на гореспоменатите цели: изучаване на конкретни случаи, преглед на медийни изяви, сравнителен анализ с медийните практики на други държави по време на пандемията, както и обзор на литературата по темата.

Медиите, и по-конкретно журналистите, новинарите и репортерите, са тези, които формират обществената представа за правилно и неправилно. Думите на професор Атанас Семов, понастоящем действащ конституционен съдия, идват да покажат точно това. *„Репортерът не е дръжка на микрофон. Той е пръв вестител на информацията, пръв апостол на истината и пръв радетел за спазването на правилата.“*; *„Най-важната роля на медиите е да пренесат информацията по информираш, а не по унищожаваш интелекта начин до зрителите.“* (7). Неизбежни са препратките към „Ген“ и „Състояние на страх“ на американския писател Майкъл Крайтън, където той използва художествената литература, за да алармира широката общественост със своите притеснения за нарастващото влияние на медиите и за опасността от медийната истерия: *„...в един пренаситен откъм медии свят упоритата медийна истерия по определен въпрос облича в необоснована достоверност и най-фантастичните твърдения.“* Именно огромната роля и значение на медийния комплекс по време на световни кризи, каквото беше пандемията от началото на 2020 г., са причините неговите действия и бездействия да заемат централна позиция в това изследване, а не решенията на правителството и държавните органи, които в малка или голяма степен са били зависими от политиките на големи международни организации, на наднационални органи, от становищата на експерти и от общественения натиск.

Това проучване има за задача да даде отговор на питането доколко свободата на изразяване на мнение и в частност разпространяването на фалшиви новини и дезинформация се вписваше в контекста на най-тежките и драматични нюанси на кризата, а именно претовареността на

здравната система и по-конкретно: недостига на болнични легла, липсата на медикаменти, грозящата живота опасност и безвъзвратната му загуба. Неоспорим факт е, че всяка брънка от веригата носеше отговорност. От органите, които съставяха и издаваха инструкциите за безопасност, до техните адресати - гражданите. Но несъмнено свързващото ги звено, медиите, трябваше да покаже онази плуралистичност, така необходима, за да се придаде публичност на дебата и да се запознае обществеността с всичките гледни точки чрез официалните и достоверни източници. И в рамките на един такъв дебат трябваше да се оборят грешните твърдения и да се докаже върховната значимост на мерките за безопасност тогава, когато бяха посрещани със съмнения и скептицизъм от народните маси. И ако като контрапункт на абсолютната и най-голяма ценност - живота, поставям разпространяването на дезинформация по време на извънредно положение, то от обсега на този труд няма да убегне и погледът върху спецификата на българската народопсихология, която изначално поставя необходимостта от по-отбрано медийно поведение, от по-честно и пряко представяне на различните гледни точки, но и от по-явно наблягане на по-верните и доказаните между тях, от по-голямо покритие и наблягане на предпазните мерки, тяхната категорична ефективност и на всичко онова, което можеше да спаси повече човешки живот по време на пандемията.

РЕЗУЛТАТИ И ОБСЪЖДАНЕ

Резултатите от проучването свидетелстват за няколко неща. Медийната грамотност на българите е действително много ниска. Уменията за отсяване на вярната от невярната информация са слабо развити. Според изследвания измежду 35 европейски държави за 2021 и 2022 г. сме на едно от последните места (8). В съчетание с вродената ни мнителност, скептицизъм и недоверие във властовите органи (9) това ни прави лесни жертви на инфодемията и в частност на огромното количество невярна информация. А това на свой ред ни прави лесни жертви и на същинската пандемия.

Дори в Сърбия, където граждански и професионални журналисти са били затваряни за месеци в затвора (10) поради споделяне на опасенията си в социалните мрежи, че няма болнични легла, че провизиите свършват и прочие (11), имат по-висок процент ваксинирани от нас и далеч по-малко починали. Процентът ваксинирани у нас (под 30%) е един от най-ниските в света

и е съвсем близък до този на африканските държави, които имат традиционно недоверие в медикаментите и ваксините от Запада.

Не вярвам, че разковничето се крие в потискането на свободата на изразяване на мнение. Диктаторският привкус на това решение не само че ще бъде неприемлив от гледна точка на ЕС, който зорко следи за спазването на този принцип в държавит членки и в кандидатите за членство, но би довел до още по-яръстни протести и стремително неспазване на мерките. Обществото трябва да запазва цивилния си характер и хората да не са лишени от правото на мнение. Не трябва да губят гражданското си самочувствие, което помага на психическото им здраве, а то - на физическото (12). Най-приоритетна и наложителна ми се струва задачата българските медийна и здравна грамотност да се повишат редом с умението за анализиране, разпознаване и разбиране на правилната информация.

Особено съобразително и акуратно за мен е мнението на медийните анализатори Георги Лозанов (12) и Петър Галев (13), които правят задълбочен анализ на медийната обстановка в България, съзират слабите ѝ страни и предлагат начини тя да се подобри. Несъмнено съм съгласен, че липсата на плуралистичност на обсъжданата информация пред широката общественост беше стратегическа грешка както на Националния оперативен щаб, така и на традиционните медийни канали, защото това тласна гражданите да дирят информация от други места - от несигурни и неавторитетни източници. Формата на дебата по националните телевизии между защитниците на двете противоположни тези също е с изцяло грешна конструкция в контекста на извънредното положение. Стремехът за уравновесяване на двете страни чрез даването им на едно и също ефирно време, внимание и отношение не само че не помогна да се роди истината в дебата, а доведе до напълно грешното заключение на зрителите, че прав е този, който вика повече и който надговаря опонента си с гневен тон. А пред фактите на него само това му остава да прави. Защиатаващият ползата на ваксините и мерките интелектуалец с тих и спокоен глас показва документи с достоверни статистики и данни, които никой не възприема заради агресивното им отричане от представителя на противната теза. Това в най-добрия случай води до безразличие и до апатия към мерките и ваксините, които са пряко съпоставими с народните настроения спрямо повтарящите се избори за Народно събрание последните години, а в най-лошия убеж-

дава гледащия в правотата на погрешната информация само защото е прокламирана по-бурно и ревностно.

Освен държавни усилия или такива на доброволчески организации в посока медийно огромотяване на българина задължително смятам, че е нужна реформа в медийните формати и по-скоро в тези, отразяващи дебата по една толкова значима за обществото тема, каквато беше КОВИД-19. Категоричен съм и че подходите на онези страни, които се справиха с главоломен успех с пандемията благодарение на образователното въздействие на техните медии, а и на дисциплината на техните граждани, като например Виетнам, Китай, Нова Зеландия, Южна Корея, Сингапур, Тайван и други (14,15), както и полезните иновативни практики на ООН и СЗО да взимат активно участие в социалните медии, за да проповядват спазване на мерките, трябваше да бъдат показани напоително по телевизията - медията, която се гледаше най-много и която практически заливаше българския зрител. Според проучване 60% от новините в България от март 2020 г. натам са били посветени на КОВИД-19. Т. е. всяка втора публикация или емисия се е отнасяла до вируса и пандемията. За сравнение - последната седмица на януари същата година не повече от 5% медийно внимание са били посветени на темата (16). Абсолютно сходни резултати и прогреси се забелязват в Северна Македония и Румъния. Сърбия, поради стриктната си политика да не отразява активно темата, в пика на кризата не е отделяла повече от 25% медийно внимание (16). Правителството ни по време на кризата ту отменяше, ту връщаше и засилваше някои мерки главно поради натиска на обществеността - начело с ресторантьорите и всички онези, които мислеха за бизнеса си, а не за общото здраве. Резултатът от носенето на маските под носа и от излизанията „само за по час-два“ късно вечер бе, че вместо да се блокира разпространението на вируса още в началото и да се възпре изцяло в рамките на два-три месеца, той върлува цяла година в страната ни, че и повече, докато най-накрая разпространението му не се сви до настоящите си размери. Трагичността на крайния резултат се оказва неизбежна - на второ място по света сме след Перу по смъртност на глава от населението, с повече от 38 000 жертви. А целият смисъл на мерките беше точно това - да се спаси повече човешки живот. Несправянето ни като нация в това отношение поставя въпроса какво трябва се промени.

ИЗВОДИ

В този смисъл това триединство - от медийна и здравна грамотност, плуралистичност на информацията (чрез която непременно трябва да се покаже и примерът на успешно справилите се правителства) и реформа в самото представяне на информацията и в отразяването на обществения дебат, е ключът или поне първата стъпка към по-успешното справяне със сходни бъдещи кризи.

По-доброто образование и медийна грамотност ще направят достъпни за българите посланията на големите международни организации, а самото огромотяване, образование и информираност ще ни направят още по-възприемчиви за правилната информация, като ще развият и уменията ни да разпознаваме и отхвърляме грешната. Сред българските разпространители на фалшиви новини и конспиративни теории се намериха доста лекари, учени и въобще високоинтелигентни хора, висшисти и интелектуалци. Неизбежно е да се обобщи, че този феномен се случва в световен мащаб. Както казва Дебора Макензи (17) - опасно за обществения строй става, когато сред интелигенцията на дадена нация има разпространители на неверни и вредни слухове. А несъмнено още по-опасно става, когато тези разпространители се ползват с широка известност. Това с още по-голяма сила идва да покаже необходимостта от развитие на критичното мислене у всеки гражданин.

Ключов за преодоляването на предизвикателства от национален мащаб, каквато бе пандемията от 2020 г., ще бъде и един еволюционен подход в разбирането ни за държавността като нещо принадлежащо и служещо на гражданското общество. Подобни кризи са поучителни в това отношение и позволяват да се направи равностойка, която да ни стимулира да променим разбиранията и вярванията си. Те са повод и за промяна на заложените в народопсихологията ни черти като мнителност, скептицизъм, силен индивидуализъм, неспособност и нежелание за гражданско участие в колективни начинания и липса на доверие в държавните институции и органи.

Затова и не съм привърженик на идеята да се ограничава свободата на словото по време на кризи, макар предложението да бе загатнато в цитираната чуждестранна научна литература. Не виждам смисъл да се забранява свободното изразяване на мнение и хората да се наказват за това. Виждам смисъл в това хората да имат достъп до качествено и съвременно образование, което развива критичното мислене и което пома-

га на гражданите да узреят за идеята, че са част от едно цяло, за което всеки индивид е отговорен. По-голямата осъзнатост на тази взаимозависимост ще доведе до по-дисциплинирано поведение по време на извънредно положение в бъдеще, ще намали натиска върху правителството и ще способства за леко и плавно преодоляване на дадена криза. Като първи апостоли на истината и радатели за спазването на правилата медиите - както традиционните, така и социалните, имаха ключова роля за справянето с пандемията от 2020 г. И макар то да не бе дотам успешно, умелите анализи на медийните специалисти и критици биха могли да помогнат на професионалната и гражданската журналистика да осъзнаят своята несравнима и колосална значимост по време на бедствени положения и да ги мотивират в бъдеще да възприемат по-отговорни подходи и по-голяма осъзнатост за влиянието си върху обществеността.

ЛИТЕРАТУРА

1. Галев, П. „Псевдонаучните тези и отговорността на медиите“, 23.10.21 - <https://www.toest.bg/psevdonauchnite-tezi-i-otgovornostta-na-mediite/> (13)
2. Доклади на Институт „Отворено общество“ за 2021 и 2022 г. (8)
3. Лозанов, Г. „Коронавирус и медии: Мутафчийски на върха на пирамидата“, 08.04.20 - <https://www.dw.com/bg/%D0%BA%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%B2%D0%B8%D1%80%D1%83%D1%81-%D0%B8-%D0%BC%D0%B5%D0%B4%D0%B8%D0%B8-%D0%BC%D1%83%D1%82-%D0%B0%D1%84%D1%87%D0%B8%D0%B9%D1%81%D0%BA%D0%B8-%D0%BD%D0%B0-%D0%B2%D1%8A%D1%80%D1%85%D0%B0-%D0%BD%D0%B0-%D0%BF%D0%B8%D1%80%D0%B0%D0%BC%D0%B8%D0%B4%D0%B0%D1%82%D0%B0/a-53056298> (12)
4. Макензи, Д. 2021, „КОВИД-19 : Пандемията, която не биваше да се случва и начините да предотвратим следващата“ (17)
5. Официален сайт на ЕС: Борба с дезинформацията относно коронавируса (europa.eu) (5)
6. Предаване: „Денят започва с Георги Любенов“, Семов, А., „Езикът ни е окепазен от чуждици, които раздират речта ни“, 11.02.2023 https://bnt.bg/news/prof-atanas-semov-ezikat-ni-e-okepazen-ot-chuzhdici-koito-razdirat-rechta-ni-v337817-314934news.html?fbclid=IwAR37WtBaV_2iPoSejKkpILcRK0BfI1ApzWv16nOI-7ForJ6Ymvn0153Hgx8 (7)
7. Семов, М., „Народопсихология: Размисли върху това какви сме били и какви сме днес“, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 1999 г. (9)
8. Статия с резултати от платформата за медиен мониторинг на Perceptica: „Заразяването на медиите с КОВИД-19...или как за 10 седмици новините за пандемията окупираха информационното пространство“ (16)
9. Aitken, Peter. 2020. “States See Spike in Poison Control Calls Following Trump’s Comments on Injecting Disinfectant.” Fox News, April 25. www.foxnews.com/us/states-spike-poison-control-calls (6)
10. Amuta, Chidi. 2020. “Pessimism as an Entitlement.” (4)
11. Anderson, C. 2008. “Journalism: Expertise, Authority, and Power in Democratic Life.” In *The Media and Social Theory*, edited by D. Hesmondhalgh and J. Toynbee, pp. 248–65. New York: Routledge. (2)
12. Ćendić, K., „Arrest of the public interest or fight for public health in Serbia: Contrasting roles of professional and citizen journalists“, pp. 93–101, from „COVID-19 in International Media“. Routledge (10)
13. Dinh, H., Nguyen, H., „Coronavirus pandemic : A historical handshake between the mainstream media and social media in response to COVID-19 in Vietnam“, pp. 150–161, COVID-19 in International Media. Routledge (14)
14. Lin, C. „Exploring the COVID-19 social media infodemic Health communication challenges and opportunities“, pp. 196 – 209, COVID-19 In International Media” (3)
15. Martin-Anatias, N., „New Zealand’s success in tackling COVID-19: How Ardern’s government effectively used social media and consistent messaging during the global pandemic“, pp. 139–149, COVID-19 in International Media. Routledge (15)
16. Obi, P., Endong, F. - Manufacturing fear: Infodemics and scaremongering about coronavirus and Ebola epidemics on social media platforms in West Africa, COVID-19 In International Media; (1)
17. Serbian Media During COVID-19 Pandemic. “Frederick Naumann Foundation.” - <https://www.freiheit.org/es/node/21839> (11)

Адрес за кореспонденция:

Рангел Рангелов
Катедра „Икономическа социология“,
Университет за национално и световно
стопанство
район „Студентски“, ул. „8-и декември“ 19
София, 1700
e-mail: starar1970@abv.bg